

Den signade dag – den nordiska dagvisan

Rubriken återger titeln på en studie över den exklusivt nordiska medeltida sång som i olika gestaltningar ännu är i bruk i de nordiska länderna på nordiska huvud- och minoritetsspråk. Uppmärksamheten är genomgående inriktad på dagvisan som sång, det vill säga såväl text- som meloditraditioner genom seklerna och i de olika nordiska länderna. Uppläggningsen i de sammanlagt fyra kapitlen framgår av följande översikt med sidhänvisningar inom parentes.

1. Dagvisans medeltida rötter (5). Presentationen av textkällorna och viktiga tolkningsförslag – Hans Brix' tvåkällshypotes (6), Henry Bruuns urdagviset (8) och Bengt R Jonssons radbandstes (12) – följs av några konklusioner (14). Efter ett uppslag av Bruun parallellställs den nordiska dagvisan med den också i Norden populära kontinentala julsången *Dies est laetitiae* / Den signade dag er oss beteed i strävan att fånga innehållsliga huvuddrag (17). Presentationen fullföljs med ett avsnitt om dagvisans medeltida melodi och den äldsta kända melodiformen i Hans Thomissøns psalmbok 1569 (20). Därpå följer mitt sammanfattande tolkningsförslag (25).

2. Dagvisan under reformationstid och stormaktstid (31). Ett framträdande drag i detta och nästa kapitel är uppspaltningen i en väst- och en östnordisk tradition. Den förra omfattar 1569 års officiella dagvisetext och -melodi i Danmark och Norge (31) samt från 1589 på Island (32), dvs en grupp länder under den danska kronan. Här noteras att dagvisan efterhand officiellt utmönstrades. Tecken föranleder dock frågan om det funnits en kvarlevande isländsk medeltida meloditradition och om inte den överlevt också sedan dagvisan officiellt fått en tysk koralmelodi (33). Den östnordiska traditionen (36) avser dagvisan i den medeltida kyrkoprovinsens fortsättning på finsk (37) och svensk mark (40), där dagvisan blev officiellt införd i psalmboken ungefär samtidigt som den utmönstrades i den västnordiska traditionen. Svenska språkliga särdrag har tolkats som fragment av en medeltida muntlig tradition (42). En studie av svenska korallhandskrifter ända till 1800-talets ingång föranleder här tesen att dessa till skillnad från den officiella melodigestaltningen representerar en äldre svensk sångtradition som segt levt vidare (43).

3. Dagvisan under nyare tid (49). Det tredje kapitlet är till omfånget nästan lika stort som de båda första sammanlagt. Det finns skäl till detta. Vid 1800-talets början sker politiska förändringar som utlöser en ingripande utveckling, där två nordiska block blev fem nordiska länder. I strävandena att skapa nationell kulturell identitet formas också fem nordiska folkkyrkor (49). Det blev mer eller mindre tydligt att psalmboken som folkbok var ett av instrumenten för detta. På sikt innebar detta också psalmbok på minoritetsspråken. I en dagvisans västnordiska renässans får den danska folkkyrkan efterhand flera textliga och två musikaliska dagviserevisioner (50) jämte föröiska och grönländska (53) förutom 'dagvisesyskon', Hans Christensen Sthens morgon- och kvällssånger ur samma strömningar som dagvisan representerade ; så skulle morgonvisan också enligt Sthens mening sjungas på dagvisemelodin (52). En parallell men inte likadan utveckling möter i norska dagviserevisioner, som kunde knyta an till raden av muntligt förmedlade folkliga koraller (57, 62) och kommer till uttryck i en anmärkningsvärd isländsk text- och melodiutveckling – dagvisan som begravningspsalm jämte andra psalmer till en gemensam dagvisemelodi (63, 64).

Drag av samma slag som i väst möter också i östnordiska dagvisetraditioner (65). På svensk botten har den 1695/97 lanserade melodiformen i huvudsak blivit den normerande, medan den då införda textversionen (65) kraftigt bearbetades av J O Wallin (67), en omarbetning som stod sig ända tills den 1986 ersattes av Olov Hartmans

renoverade text (73). Även i den svenska traditionen fick dagvisan syskon, här dock enbart kvällssången med den av Sthen angivna folkvisemelodin (77). På finsk botten (78) har utvecklingen gått i skilda riktningar i svensk- och finskspråkig tradition. Arvet i den svensk- och finskspråkiga tvillingpsalmboken 1695/97 och 1701/02 levde vidare tills det till dels oomformades i 1886/89 års gemensamma psalmboksprojekt (78). De tendenser som där röjdes har därefter blivit allt tydligare. Dagvisan har i finskspråkig tradition efterhand bearbetats textligt så att bidrag från tre äldre textversioner blivit en enda med en 1903 komponerad melodi (79). I den svenskspråkiga psalmboken har Jesper Svedbergs textversion varit och förblivit den autentiska, även om den wallinska texten här och var utnyttjats och en del andra justeringar vidtagits. Den textliga troheten mot traditionen motsvaras av en likadan musikalisk (81). I de båda finska psalmböckerna finns också ett dagvisesyskon som aftonpsalm (81, 83).

Till nordisk dagvisetradition hör också dagvisesång i Sápmi eller Sameland, dvs de nordliga trakterna av Norge, Sverige och Finland, främst på nordsamiska som talas i de tre ländernas allra nordligast områden (83). Till ett slags historiens ironi hör dock att dagvisetexten här liksom på Grönland utgörs av den omarbetning som stammar från N F S Grundtvigs festsång för danska kyrkans tusenårsjubileum 1826 med den melodi som då komponerats av C E F Weyse – motsvarande Norges Lindeman och Sveriges Hæffner. Också Sthens aftonpsalm förekommer i samisk tradition och detta med det ursprungliga antalet verser och den medeltida folkmelodin, som dock i området kring Enare träsk bytts ut mot en melodi av helt annat slag (86).

Efter de tre kronologiskt upplagda kapitlen följer en mycket kort preliminär summering (86).

4. Svensk folklig dagvisesång (88). Till det för dagvisan karakteristiska hör att den haft ett liv inte minst utanför kyrkorum och gemensamt gudstjänstfirande. Av och till möter notiser med glimtar av sångens nästan ogripbara fördolda liv på folks läppar alltsedan medeltiden. I dagvisesång till vardags och under helg har olika slag av folkliga koraler formats i en utsträckning som för få andra kyrkovisor. Med det fenomenet aktualiseras en rad frågeställningar som inte alldeles kan förbigås i en dagvisestudie, men det exemplifieras genom en framställning begränsad till några aspekter på svensk folklig koralång (89).

Inledningsvis aktualiseras några notiser om dagvisan som sång i julgudstjänster och detta till folkliga koraler åtminstone i Dalarna tills dessa utrotades (89). Enligt en länge etablerad uppfattning kom det folkliga sångsättet att trängas bort av Hæffners koralbok 1820 till den wallinska psalmboken 1819 jämte piporglarna. De argumenten tas upp och måste av olika skäl ifrågasättas (91). Efter att ett äldre 'multiheterofont' sångsätt kort berörts aktualiseras framväxten av en ny estetik från 1700-talets slut med krav på enkel och värdig unison psalmsång, ideal som fick präglade koralboken (96). I avsnittet aktualiseras även att 'nyboken', den wallinska psalmboken, inte påtvingades församlingarna – den kunde tas i bruk först efter lokalt antagande på sockenstämma – och att 'gammalboken' aldrig avskaffades. I nästa avsnitt (98) dokumenteras hur antagandet gick till i Dalarna, speciellt i Mora, redan på 1820-talet och hur den "den sköna, jämna sången" enligt flera uttalanden etablerats också i kyrkor utan orglar, t ex i Mora. "Blandning av unison och individuell koralång?" Frågan ägnas särskild diskussion (101) i strävan att kunna förklara att Moras klockare Anders Suther och den välkända sångerskan Finn Karin, kyrkans 'lekmannakantor', båda var kända utövare av folklig koralång samtidigt som de var knutna till en kyrka med omvittnad unison församlingssång. Förslaget till lösning är att båda ledde församlingssången vilket inte uteslöt egna varianter som obligata stämmor till den unisona koralen.

Helt andra förändringsfaktorer aktualiseras i ett parti som rör väckelserörelser framväxt särskilt från 1840-talet (105). Sånligt fanns ett pietistiskt 1700-talsarv som berikades med nyevangeliska och så småningom anglosachsiska tillflöden för bönemöten i hem och skolhus tills egna gudstjänstrum kom till stånd. Några konsekvenser berörs. En viktig är att intresse för körsång skall ha väckts i samband med stora väckelsemöten på 1870- och 80-talen. Runt om bildades körer som antagits ha avlöst ett äldre folkligt sångsätt i kyrkorna, men här föreslås att de snarare utvecklats ur försångargrupper (109). En annan väsentlig förändringsfaktor berörs också: församlingens livets krakelering när skilda andliga centra uppstod vilket också ledde till, som det uttryckts, ”religiös indifferentism”. Inte folklig koralssång utan koralssångarna försvann (110).

Kapitlets inledande notiser om dagvisan som julsång aktualiserades sedan på nytt (111) men nu för en diskussion om ”Mora församlingens egen högtidspsalm” upptecknad efter Finn Karin. Med anknytning till senare års diskussioner understryks att Finn Karins individuella koral blev upptecknad på 1880-talet och då förvandlades till något helt nytt, en kollektiv unison koral. Tidigare anförda skäl för detta har kompletterats ytterligare. Olika melodiuppteckningar jämförs (115) med slutsatsen att en melodiskt och rytmiskt intrikat individuell sång i den kollektiva formen har samma melodiska gestaltning men i en rytmiskt utjämnad form. Avslutningsvis aktualiseras två principiella frågor. Med anknytning till Jan Håkan Åbergs förslag till ”en musiktypologisk indelning” av folkliga koraler (119) understryks att begreppet täcker folklig sångkonst av mycket olika slag alltifrån kollektiva sånger till musikaliskt raffinerade individuella skapelser (121). Allra sist ställs den ofrånkomliga frågan: ”Varför förändrat sångsätt?” Mot bakgrund av den tidigare genomgången konstateras att ingen enskild faktor förklarar saken utan enbart flera varandra oberoende men samverkande omständigheter (124).

Käll- och litteraturförteckningar finns på s 129ff.

En liten förkortningslista står på s 140.

Dagvisetexter i olika källor och av olika slag från medeltid till nutid återges i bilagan s 141ff.